

Душко Вејновић
Центар за геостратешка истраживања
универзитета у Бањој Луци
Бања Лука

UDK: 316.44
Прегледан научни рад
Примљен: 22. 05. 2004.

ТЕОРИЈА ТРАНЗИЦИЈЕ И ДРУШТВЕНА КРИЗА

Теорија као скуп идеја треба да објасни како друштво и аспекти друштва функционишу. Као замјена за теорију модернизације јавила се теорија транзиције која у средишту свог интересовања има два главна проблема: 1) објаснити крај реалног социјализма и 2) указати којим путем ће се даље кретати земље, односно какав ће бити даљи развој човјечанства. Објашњење пада реалног социјализма представљао је мањи проблем за ову теорију јер је тачно истакнуто да, он није био у стању да направи прелаз са екстензивне на интензивну индустријализацију, односно развој ка вишим формама друштва у шта су вјеровале и теорије индустријског друштва и теорија постиндустријског друштва. Ова теорија је такође нагласила да постојеће политичке елите реалног социјализма нису биле способне и расположене за другачији концепт развоја и да су блокирале све потенцијалне промјене које су утирале пут ка модернизацији у чију је могућност опет била убјеђена теорија модернизације.

Приватизација, увођење тржишта, заснивање политичког плурализма и парламентарног система, утемељење правне државе, залагање за људска права итд. су процеси којима су закорачиле

у промјене земље реалног социјализма. Али куда то води остаје сасвим нејасно у теорији транзиције.

Савремено друштво је друштво у кризи, кризно друштво. Та криза је дубока и свеобухватна– структурална. Највидљивија и најизраженија је економска димензија те кризе, с милионима незапослених, угроженим животним стандардом и повећаном биједом и сиромаштвом. Међутим, криза је захватила и све друге области друштвеног живота као што су образовање и култура, породицу и начин живљења, идеологију и системе вриједности. Централну димензију савремене друштвене кризе представља политичка криза, која се испољава као криза институција власти, криза демократије и криза опште сигурности свих грађана. У овом тренутку људске историје треба тражити одговор на фундаментално етичко питање: како би требало да живимо?

Кључне ријечи: Теорија, транзиција, друштвена криза.

Друштвене промјене и криза

Логично је поставити питање, шта све утиче на друштвену промјену? Доминира мишљење да је ипак могуће идентификовати три главна чиниоца који су непрестано дјеловали на промјену у друштву. То су:

Физичко окружење,
Политичка организација,
Елементи културе.

Дакле, може се констатовати да на промјене у модерном периоду приоритетно утичу економски, политички и културни утицаји.

Слиједече питање које поставља већина теоретичара је, куда нас води данашња друштвена промјена? Какви ће бити главни правци развоја који ће утицати на наше животе у 21. вијеку?

Међу тероритарима нема сагласности око одговора на ова питања која, очигледно, у многоме спадају у сферу нагађања. Ентони Гиденс обрађује три различите перспективе: схватање по коме ми данас живимо у пост-индустријском друштву, идеју да смо досегли до пост-модерног периода, и теорију по којој смо стигли до «краја историје» како тумачи Фукујама (1989).

Проблем са којим се сви данас суочавамо тиче се екологије, тј. животне средине и то је пријетња глобалном окружењу.

Када је у питању друштвена криза неопходно је истакнути да постоје три повезана састојка свих врста криза. То су: *раст проблема* који изазивају кризу, *заплет* који је манифестује и *расплет* који води ка њеном разрешењу (катастрофи или избављењу).

Проблем кризе стављен је у средиште социјалне теорије у новије вријеме, у вријеме када се дошло до сазнања да је био замагљен проблематизовањем друштвеног сукоба. Неке од познатијих дефиниција кризе у савременој социјалној теорији су:

1) Криза означава осјетну илегалитетност неког друштвеног система (Мартин Јенике).

2) Криза је процес одлучивања у временском тјеснацу (Карл Дојч).

3) Кризе су процеси којима се доводи у питање структура неког система и угрожава његов идентитет (Клаус Офе).

4) Кризе нису ништа друго него упадљиво заоштрене противрјечности капиталистичког начина производње (Елмар Алтватер).

Савремена криза већ је постала интегрална и глобална, она је обухватила све дијелове свијета, присутна је у свим друштвима с различитим системима и структурама, различитим културама и вриједностима. Криза је захватила све слојеве и све институције, доводећи у питање основне цивилизацијске тековине, заоштравајући основна егзистенцијална питања, мада се њени појавни облици и дубина различито манифестују у различитим друштвима.

Транзиција и консолидована демократија

Теоријски приступ

У првом дијелу овог рада испитује се како карактер разних недемократских режима дјелује на процес спровођења транзиције и успостављања демо-

кратског режима. Такође, биће ријечи и о самом дефинисању одређених појмова релевантних за даље проучавање.

У самом почетку потребно је дефинисати израз »потпуно спроведена транзиција«. Дефинициони стандард који се користи када се покушава установити у ком степену је нека земља одмакла у завршавању процеса транзиције ка демократији гласи:

Демократска транзиција је завршена кад је постигнута довољна сагласност о политичким поступцима за долажење до једне изабране владе, кад влада долази на власт непосредно на основу слободних и свеопштих избора, кад таква влада има фактичку власт да ствара нову политику и кад извршна, законодавна и судска власт коју је створила нова демократија не мора да дијели власт са другим органима¹.

С оваквом дефиницијом треба да је јасно и разликовање либерализације од демократизације. У недемократском систему либерализација може подразумевати мјешавину политичких и друштвених промјена, нпр. мање цензуре медија, уређење извјесних гаранција личних слобода, толерисање опозиције и др.

Демократизација подразумјева либерализацију, али је то шири и специфичнији политички појам. Демократизација захтјева отворено такмичење око права да се дође на власт, а то опет, значи слободне и поштене изборе, тако да је њихов исход тај који одређује ко треба да влада. На основу овога очигледно је да може бити либерализације без демократизације.

Транзиције могу почети а да се никад не заврше иако на власт не дође нови ауторитарни режим. Ова дефиниција у потпуности одбацује увјерење да су слободни избори неопходан услов постојања демократије. Затим, неслагања међу демократама око питања као што су унитарна или федеративна држава, монархистички или републикански облик владавине или тип изборног система могу изазвати питање легитимности демократске владе, а у будућности политичког система уопште.

У највећем броју случајева пошто је демократска транзиција завршена још увијек постоји много задатака, услова, спорова, узрока које се као цјелина морају испоштовати да би се једна демократија сматрала учвршћеном односно консолидованом. Које су то онда карактеристике учвршћене демократије?

Према ужој дефиницији демократске консолидације то су бихејвиоралне, атитудиналне² и уставне карактеристике³.

У бихејвиористичком смислу, један демократски режим је консолидован на одређеној територији ако ни један национални, друштвени, економски

¹ Х. Линц и А. Степан: *Демократска транзиција и консолидација*, Филип Вишњић, Београд 1998. стр. 15-16.

² Ријечи изведене од енглеских израза Behavior – понашање и Attitude – став.

³ Исто стр. 18-20.

или политички актер не улаже значајна средства да би постогао своје циљеве тако што ће створити недемократски режим или прибјећи насиљу да би се одцијепио од државе.

У атитудиналном смислу један демократски режим сматра се консолидованим ако је велика већина становника увјерена да су демократски поступак и демократске институције најпогоднији начин управљања колективним животом у друштву у коме живе.

У уставном смислу један демократски режим је консолидован уколико се државне и недржавне снаге из чврсто устаљене навике потчињавају методу рјешавања сукоба у оквиру конкретних закона, поступака и институција установљеним новим демократским процесом.

Међутим, кад се каже да је у једном режиму консолидована демократија тиме се не искључује могућност његовог евентуалног пада у некој будућности. Но, такав пад не би био повезан са слабостима демократске транзиције, већ за нову динамику у којој демократски режим не може да ријешити нови скуп проблема⁴.

Ко започиње транзицију и ко има контролу над њом

Транзиција названа устанком цивилног друштва, наглим сломом недемократског режима, оружаном револуцијом или војним ударом који су извели нижи официри (а не војска као цјелокупна хијерархија), у свим овим случајевима креће се ка ситуацијама у којима власт преузима привремена влада⁵. Транзиције инициране снагама које предводе државне хијерархије или оне које води сам режим, међутим, до тога не доводе.

Привремене владе имају крајње флуидан карактер и могу довести до ситуација са дијаметрално супротним исходима, у зависности од тога која је група најмоћнија и нарочито, да ли се као приоритет сматрају избори или свеопште реформе путем декрета. Ако привремена влада брзо одреди датум избора и као релативно неутралан старатељ брине око тих избора, може се говорити о веома брзом и ефикасном путу ка демократској транзицији. Међутим, ако таква влада тврди да јој њене акције око збацивања претходне владе дају легитимитет да спроводи фундаменталне промјене које она сама дефинише као предуслове за демократске изборе, она ће тиме покренути опасну динамику у којој оваква транзиција долази у опасност и у којој се може догодити да се сами избори одложе на неодређено вријеме.

Избори су од кључног значаја јер без њих нема лаког пута за процјену да ли привремена влада заиста представља већину. Без избора би актери који нису играли најзначајнију улогу у уклањању старог режима могли веома теш-

⁴ Х. Линц и А. Степан: *Слом демократских режима*, Балтимор, 1978.

⁵ Детаљније о привременим владама видјети: Yossi Schain i Huan Linc, *Прелазне владе и демократска транзиција*, Њујорк, Кембриџ унив., 1995.

ко да се искажу и потврде свој евентуални демократски мандат. Исто тако, без избора ни читав низ институција које чине ново демократско политичко друштво – као што су законодавна тијела, уставотворне скупштине и политичке странке које једна другој конкуришу – једноставно не могу у довољној мјери да развију своју самосталност, легалитет и легитимност.

Избори се готово увијек одржавају убрзо у случају колапса у коме демократски страначки лидери такорећи одмах избијају на чело и формирају привремену владу или ако су вође цивилног друштва (као чланови привремене владе) рјешене да као свој први задатак остваре политичку демократију (као у Чехословачкој 1989.). Догађа се, међутим, често, нарочито ако су их оружане снаге довеле на власт да привремене владе развијају динамику која их доводи до прве слободне политичке утакмице. Полажући право на револуционарни легитимитет привремена влада може вишестраначке изборе замијенити привременим плебисцитима. Исто тако, оваква врста владе која је доведена на власт пучем нижих официра у стању је да створи експлозивну ситуацију ако један дио државног апарата усмјери против другог дијела, при чему исход може бити и масовна државна репресија или револуција. Најмања је могућност да из оваквог сукоба произиђе процедурална демократија.

Шта се може рећи за транзиције које води држава или оне које инспирише и затим сам контролише режим?⁶ Једно је свакако сигурно – могућност да се дође до формирања привремене владе готово не постоји ако је режим тај који контролише пренос власти док се на изборима не одлучи о облику владавине. Пошто је ово основна дата чињеница, мора се бити свјестан да се трансфери које контролише режим могу сврстати по континууму који се креће од демократски нелојалног до лојалног.

Демократски нелојалан трансфер власти је онај код кога из било ког разлога одлазећи режим покушава да наметне велика ограничења долазећој демократски изабраној влади, постављајући присталице недемократског режима на кључне позиције и успјешно инсистирајући на задржавању многих недемократских елемената у новом политичком систему. До овакве ситуације долази ако лидери одлазећег недемократског режима нису вољни да пренесу власт на демократске институције и ако су и даље задржали знатна присилна и политичка средства у својим рукама. Наиме, ово се најчешће дешава ако је претходна недемократска влада била под контролом војне хијерархије са јаким савезницима у цивилном и политичком друштву.

Предуслов за остварење транзиције

Да би се извршила потпуна транзиција из социјалистичког начина привређивања у капиталистички, није довољно само извршити приватизацију

⁶ Више о томе у књизи *Глобалне друштвене промјене и проблеми транзиције*, Хаснер Петер

друштвене имовине, већ је потребно створити правни и сваки други амбијент који ће омогућити такво привређивање. То значи да је потребно ријешити скуп проблема правних и фискалне природе како се не би десило да је недовољно уређена држава кочница таквим промјенама. Као први предуслов мора се споменути формирање слободног тржишта које неће никаквим границама и царинама штитити домаћу производњу. Домаћа производња треба да се штити квалитетом и цијеном. Кад буде у стању да се тиме одбрани од конкуренције која долази са стране, тад ће бити у стању да буде конкурентна и на тржишту других земаља. Други важан фактор за успјешност транзиције је стабилна конвертибилна валута, какву ми никад нисмо имали. Разлог за то је био константно рјешавање нараслих социјалних проблема, доштампавањем новца без покрића. Тиме се одгађала агонија и продужавало вегетирање претходног социјалистичког система. У таквом друштву набујалих проблема и биједи свако је био сваком крив, а прави кривци су остајали на врху недодирљиви и привилеговани у сваком погледу. Њих нису погађале ни биједа ни несташница ни било које друге несреће, а за све то су били заслужни баш они и њихов накарадни систем чије трајање су настојали на све могуће начине продужити, чиме су у недоглед одгађали право рјешење. Зато није чудо што је у таквој наелектрисаној средини лако дошло до разбуктавања рата. Била је потребна само искра, а и она се лако нашла.

Још један важан предуслов за започињање обављања икакве транзиције је коректна и стимулативна фискална политика. Коректна, у смислу закона који су за све једнако важећи а стимулативна у смислу да даје разне пореске олакшице онима који су вољни да дио своје добити даље улажу у разна проширења капацитета, чиме се отварају нова радна мјеста и сл. Неопходан предуслов је и функционално законодавство које ће максимално олакшати добијање свих неопходних докумената везаних за легализацију приватне или дионичарске фирме.

Пошто се код нас на државном нивоу није урадило ништа значајно у том смислу, неки способнији појединци су покушали да крену обрнутим редом и урадили су шта су могли на локалном нивоу власти у смислу обезбјеђивања колико толико повољних предуслова за развој приватног подузетништва и на тај начин помогли су да се са тим бар у њиховим срединама крене са мртве тачке. И за чудо, без обзира на сва ова ограничења, која долазе од државе, ипак су успјели.

Закључак

Могуће је наине да у неким земљама до консолидовања демократије не дође никад. У другим земљама она се може очекивати, али касније евентуално и срушити. Исто тако морамо бити свјесни могућности да ће неке земље своју демократију консолидовати али је никада неће ни продубити у сферама једнакост полова, приступа битним социјалним службама, држављанства,

поштовања људских права и слобода информација. У таквим земљама може долазити и до привременог кршења људских права. Демократске установе није довољно само створити, већ их треба изграђивати, његовати и развијати. Стварање економског друштва које је у стању да пружи подршку демократији захтјева нешто више од постојања тржишта и приватне својине.

Вријеме је зато да се проблематизује и превазиђе нетрпељиви либерализам и теоријски друштвено уобличи једна политика интегративног идентитета која би се супротставила политици бескрајне фрагментације идентитета. Надаље, тврдити да је демократија боља него било који други облик владавине само онда када су већ друге алтернативе у кризи – није довољно. Демократију треба бранити на темељу њених сопствених вриједности. Разумије се, више истраживања треба посветити великој разноврсности демократских режима у данашњем свијету.

А, најважније од свега нови политички пројекти, као и научно истраживачки напори, морају бити усмјерени ка побољшању квалитета консолидованих демократија.

ЛИТЕРАТУРА:

- Гиденс Ентони: *Социологија*, ЦИД Подгорица и Романов Бања Лука, 2001. године
Хараламбос Мицхаел и Холборн Мартин: *Социологија – теме и перспективе*, Голден маркетинг Загреб, 2002.
Линц Х. и Степан А.: *Демократска транзиција и консолидација*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
Мишковић М. Милан: *Социологија*, Виша школа за образовање васпитача, Шабац, 1999.
Тодић Љубомир: *Наука о политици*, Рад, Београд, 1988.
Вејновић Душко: *Политичка култура, дијалог, толеранција и демократија у Босни и Херцеговини*, Удружење дефендолога Републике Српске и Град Бања Лука, Бања Лука, 2003.

Duško Vejnović
Geostrategical research centre
University of Banja Luka
Banja Luka

S u m m a r y

TRANSITION THEORY AND SOCIAL CRISIS

As a group of ideas, theory should explain how society and aspects of society works. As a substitution for a theory of modernization there is a theory of transition whose main interest is in two main problems: 1) to explain the end of the real socialism and 2) to show which way will the countries move on, and what will the future development of mankind be like. The explanation of the end of the real socialism was a smaller problem for this theory because it is underlined that, the real socialism was not able to make a transition

from extensive to intensive industrialisation, the development to the higher forms of society, which, both the theory of industrial society and the theory of post-industrial society believed in. This theory also stressed out that the present political elites of the real socialism were not able and in temper for a different plan of development, and that they bloked all potential changes which led to modernization, in whose possibility theory of modernization was convinced in.

Privatisation, introduction of market, founding of political and parliamentary systems, founding of state of law, pleading for human rights, etc., are the processes which made the countries of real socialism to step into changes. But, in the theory of transition, it is not completely clear where will it take us.

Modern society is the society of crisis. That crisis is deep and general – structural. The most visible and the most characteristic dimension of that crisis is the economic dimension, with jeopardized life standard and increased misery and poverty. However, the crisis took hold of all the other territories of social life, such as education and culture, family and lifestyle, ideology and systems of values. Central dimension of the modern social crisis is the political crisis, which manifests as a crisis of the institutions of authority, the crisis of democracy and the crisis of the general security and safety of all the citizens. In this moment of human history we should search for an answer to the fundamental ethical question: how should we live?

Key words: theory, transition, social crisis.